

fa atıfta bulunulan eserde Şîa, Hâricîler ve Mu'tezile'den başka Mârûnî, Sâbiî, Mecûsî ve Hürremiyye inançlarından da söz edilmektedir. 14. *Kitâbü'l-Kazâyâ ve't-tecârib*. İklimlerin belirli bölgelerdeki insan, hayvan ve bitki örtüsüne etkileri, suların hayvanlar üzerindeki tesiri, maden ve minerallerin kaliteleri, hayvan ve bitki genetiği gibi konularda önemli bilgiler içeren kitap Mes'ûdî'nin kendi gözlem ve tecrübelerine yer verdiği dikkat çekici eserlerinden biridir. 15. *Kitâbü Sırrî'l-hayât*. Genel olarak ruh ve nefisten bahsedilen eserde Hristiyanlık'taki teslîs, Şîa ve Hürremiyye'deki gaybet düşüncesine de yer verilmektedir. Müellifin 313'te (925) Tîkrî'te bir hristiyanla yaptığı tartışmadan bahsetmesi eserin bu tarihten sonra yazıldığını göstermektedir. 16. *Kitâbü'z-Zülef*. Eserde ruh, nefis kozmoloji, hastalıklar, müzik ve hayvan gibi çeşitli konulara yer verilmektedir. 17. *Risâletü'l-beyân fi esmâ'i'l-e'immeti'l-kâfiyye mine's-Şî'a*. On iki imamın hayatı, ne-sepleri, vefatları ve türbeleri gibi hususlara geniş yer veren bir eser olduğu anlaşılmaktadır. 18. *Hadâ'îku'l-eghân fi aḥbâri ehli (âli) beyti'n-nebî ve teferruḫim fi'l-büldân*.

Mes'ûdî'nin diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Mebâdi'* ve *t-terâkîb*, *Kitâbü'l-İntişâr*, *Nazmü'l-cevâhir fi tedbiri'l-memâlik ve'l-asâkir*, *Kitâbü Tıbbi'n-nüfûs*, *Nazmü'l-edille fi uşûli'l-mille*, *Kitâbü's-Şafve fi'l-imâme*, *Kitâbü'l-İstibşâr fi'l-imâme*, *Kitâbü'd-De'âvi's-şenî'a*, *Kitâbü'l-Vâcib fi'l-fürûzi'l-levâzim*, *Kitâbü'l-Mesâ'il ve'l-İlel fi'l-mezâhib ve'l-milel*, *Kitâbü Haza'ini'd-dîn ve sırrî'l-âlemîn*, *Nazmü'l-a'lâm fi uşûli'l-aḥkâm*, *Kitâbü'l-İbâne 'an uşûli'd-diyâne*, *Kitâbü'n-Nühâ ve'l-kemâl*, *Kitâbü'r-Ru'ûsi's-seb'iyye*, *Kitâbü'l-İstircâ' fi'l-kelâm*, *Mezâhirü'l-aḥbâr ve tarâ'ifu'l-âşâr fi aḥbâri âli'n-nebî*, *Kitâbü'z-Zâhî*.

Bazı kaynaklarda Mes'ûdî'ye nisbet edilen *Kitâbü't-Târîh fi aḥbâri'l-ümem mine'l-Arab ve'l-Acem* (İbnü'n-Nedîm, s. 171; Yâkût, XIII, 94), *Kitâbü Aḥbâri'l-Havâric* (a.g.e., a.y.), *Kitâbü'r-Resâ'il* (İbnü'n-Nedîm, s. 171; Yâkût, XIII, 94), *Fî Aḥvâli'l-imâme* (Brockelmann, GAL, I, 145), *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (İbn Ebû Usaybia, s. 90, 124) adlı eserlerin müellife nisbetinin yanlış olduğu veya yukarıda zikredilen çalışmaların farklı isimlerle kaydından ibaret bulunduğu düşünülmektedir. Öte yandan *İşbâtü'l-va-*

şıyye li'l-İmâm 'Alî b. Ebî Tâlib adıyla Mes'ûdî'ye izâfe edilerek yayımlanan kitabın (Necef, ts.; Beyrut 1409/1988; Kum 1417/1996) ona aidiyeti tartışmalıdır (Tarîf Khalidî, s. 163-164; *EP* [İng.], VI, 787).

Mes'ûdî ve eserleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tarîf Khalidî'nin *Islamic Historiography: The Histories of Mas'ûdi'si* (New York 1975), Ahmad M. H. Shboul'un *al-Mas'ûdi and His World: A Muslim Humanist and His Interest in Non-Muslims*'i (London 1979), Hâdî Hüseyin Hamûd'un *Menhecü'l-Mes'ûdî fi bahşi'l-'akâ'id ve'l-fırâkı'd-diniyye'si* (Bağdad 1984), Süleyman Abdullah el-Müdeyd es-Süveykî'tin *Menhecü'l-Mes'ûdî fi kitâbeti't-târîhi*'i (1407/1986) ve Abdülfettâh Muhammed Vüheybe'nin *Coğrafiyyetü'l-Mes'ûdî beyne'n-nazarıyye ve'l-vâkı'* adlı eseri (İskenderiye 1415/1995) bunlar arasında zikredilebilir. Mes'ûdî'nin vefatının 1000. yılı anısına Ocak 1958'de Aligarh İslâm Üniversitesi tarafından uluslararası bir sempozyum düzenlenmiş, burada sunulan on dokuz tebliğ yayımlanmıştır (*al-Mas'ûdi Millenary Commemoration Volume* [ed. S. Maqbul Ahmad – A. Rahman], Aligarh Muslim University 1960). Fuat Sezgin, Mes'ûdî ve eserleri hakkında Avrupa'da yazılan bazı makaleleri *Studies on Qudâma b. Ğâfar (d. after 932) and al-Mas'ûdi (d. 956)* adlı kitapta toplamıştır (Frankfurt 1992).

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I-IV, tür.yer.; a.mlf., *et-Tenbih*, s. 76, 102, 105, 154-155, 261, ayrıca bk. tür.yer.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 171; Ahmed b. Ali en-Ne-câşî, *er-Ricâl* (nşr. Muhammed Cevâd en-Nâîfî), Beyrut 1408/1988, II, 76-77; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIII, 90-94; İbn Ebû Usaybia, *Üyûnü'l-enbâ*, s. 90, 124; Zehebî, *el-İber*, II, 269; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 569; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 12-13; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâhî), III, 456-457; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 209, 248, 255, 256, 341, 390, 510, 513, 522, 570-571, 573, 711; II, 836; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 224-225; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 315-316; *Keşfü'z-zunûn*, I, 26, 27, 493; II, 1658-1659; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 371; Hân-sârî, *Ravzâtü'l-cennât*, IV, 281-288; Brockelmann, GAL, I, 144-145; *Suppl.*, I, 220-221; a.mlf., "Mes'ûdî", *İA*, VIII, 144-145; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 177-185; Sarton, *Introduction*, I, 637-639; Sezgin, GAS, I, 332-336; VI, 198-203; VII, 276-277; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 54, 108-109, 135-136; Ch. Pellat, "Mas'ûdi at l'Imâmisme", *Le Shî'isme imamate, colloque de Strasbourg* (6-9 Mai 1968), Paris 1970, s. 69-90; a.mlf., "al-Mas'ûdî", *EP*

(İng.), VI, 784-789; D. M. Dunlop, *Arab Civilization to A. D. 1500*, London 1971, s. 99-114; Tarîf Khalidî, *Islamic Historiography: The histories of Mas'ûdi*, New York 1975, s. 163-164, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmad M. H. Shboul, *al-Mas'ûdi and his World: A Muslim Humanist and his Interest in Non-Muslims*, London 1979, s. 89, ayrıca bk. tür.yer.; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 45-54; Ali Hüsnî el-Harbûtî, *el-Mes'ûdî*, Kahire 1980; *A'yânü's-Şî'a*, VIII, 220-226; Âğâ Büzürg-i Tah-rânî, *ez-Zer'â ilâ teşâfi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 110, 330; IV, 439; Hâdî Hüseyin Hamûd, *Menhecü'l-Mes'ûdî fi bahşi'l-'akâ'id ve'l-fırâkı'd-diniyye*, Bağdad 1984; Süleyman Abdullah el-Müdeyd es-Süveykî, *Menhecü'l-Mes'ûdî fi kitâbeti't-târîh*, [baskı yeri yok] 1407/1986; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 63-76; Abdülfettâh M. Vüheybe, *Coğrafiyyetü'l-Mes'ûdî beyne'n-nazarıyye ve'l-vâkı'*, İskenderiye 1415/1995; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 60-61; a.mlf., *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001, s. 42-58; S. Maqbul Ahmad, "al-Mas'ûdi's Contributions to Medieval Arab Geography", *IC*, XXVII (1953), s. 61-77; XXVIII (1954), s. 275-286; a.mlf., "Travels of Abu'l-Hasan 'Alî b. al-Husayn al-Mas'ûdi", a.e., XXVIII (1954), s. 509-524; Cevâd Ali, "Me-vâridü Târîhi'l-Mes'ûdî", *Sumer*, XX/1-2, Bağdad 1964, s. 1-48; M. S. Khan, "al-Mas'ûdi and the Geography of India", *ZDMG*, CXXXI (1981), s. 119-136; Akhtar Husain Siddiqi, "al-Mas'ûdi's Geographic Concepts", *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, VII/2, Bloomington 1990, s. 43-71.

CASİM AVCİ

MESULİYET

(bk. SORUMLULUK).

MESUT CEMİL TEL

(bk. TEL, Mesut Cemil).

MEŞÂİRÜ'Ş-ŞUARÂ

(مشاعر الشعراء)

Âşık Çelebi'nin

(ö. 979/1572)

Türk edebiyatı tarihinde

en ön sırada gelen şairler tezkiresi.

Türk edebiyatında ilk defa Ali Şîr Nevâî'nin (ö. 906/1501) Çağatay sahası için kaleme aldığı *Mecâlisü'n-nefâis* adlı tezkiresiyle ortaya çıkan bu tür Edirneli Şehî Bey'in (ö. 955/1548) *Heşt Bihişt*'iyle Anadolu'daki ilk örneğini vermiştir. Latîfî ve Ahdî'nin eserlerinden sonra Anadolu'da yazılan dördüncü şairler tezkiresi olan *Meşâirü'ş-şuarâ* ebced harflerinin sıralanışına göre düzenlenmiş olup 976'da (1568) tamamlanmıştır. Fatîn Efendi'nin

Hâtîmetü'l-es'âr'ına kadar (yazılışı 1853) kaleme alınan yirmi altı tezkireden hiçbirini verdiği bilgilerin zenginliği bakımından bu eser seviyesine ulaşamamıştır.

Âşık Çelebi, Latîfî'den bahsederken 950'den (1543-44) sonra İstanbul'da bulundukları sırada *Sehî Tezkiresi*'nin şöhret bulması üzerine benzer birer eser yazmaya karar verdiklerini, kendisinin alfabetik, arkadaşının kronolojik sıralamayı seçtiği halde telife başlayınca Latîfî'nin alfabetik tertibe yönelmesi üzerine şevkinin kırıldığını, bu sebeple uzun müddet çalışmalarına ara verdiğini belirtmektedir (vr. 107^a). Nitekim Latîfî, tezkiresini 953'te (1546) bitirdiği halde Âşık Çelebi eserini ondan yirmi üç yıl sonra tamamlayabilmiştir. Ayrıca Latîfî, tezkiresinde Âşık Çelebi'den bahsederken bu konuya hiç temas etmemiş, sadece onun *Ravzatü's-şühedâ* tercümesinden söz etmiştir. Âşık Çelebi ise Latîfî'yi anlatırken eserini beğendiğini, fakat şairlerin çoğunu Kastamonulu olarak göstermesinden dolayı kitaba "Kastamonunâme ve Âlet-i Hengâme" adının verildiğini söylemektedir.

Tezkiresinin başına oldukça uzun bir mukaddime koyan Âşık Çelebi önce şiir ve şairden bahsetmiş, ardından Sultan Osman'dan başlayarak Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Süleyman Çelebi, Mehmed Çelebi, II. Murad, Fâtih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim gibi Osmanlı padişahlarına yer vermiştir. Bu sultanlar devrinde yaşayan şairlerle kaleme alınan eserler üzerinde de duran Âşık Çelebi, I. Murad zamanında Ahmed adlı bir şairin *Süheyl ü Nevbahâr*'ından, Yıldırım Bayezid döneminde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden, Emîr Süleyman devrinde Ahmedî ve Hamzavî mahlaslı iki kardeşten ve onların *İskendernâme* adlı eserinden söz etmiştir. Ayrıca Ahmed-i Dâî ve Şeyhoğlu'nun *Ferahnâme*'sinden (*Hurşid ü Ferahşad* olmalı), Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'inden, Hümâmî ile onun *Hurşid ü Cemşid*'inden ve Yazıcızâdeler'den bahseder. II. Selim'i anlattıktan sonra kendinden söz eder. Burada tezkiresini nasıl hazırladığını açıklayan Âşık Çelebi, Devletşah tezkiresiyle Câmi'nin *Bahâris-tân*'ını, Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'iyle Hakîm Şah el-Kazvî'nin bunu Farsça'ya tercüme ederken yaptığı zeyli, nihayet Sehî'nin *Heşt Bihişt*'ini görüp kendisinin de böyle bir eser yazmak istediğini ve Latîfî ile aralarında geçen olayı nakleder. Ar-

dından kitabını yazarken dikkat ettiği hususları altı "hasîsa"da topladığını söyler. Bunlar sırasıyla insanın bir eseri kimse-den bir şey almadan sadece kendi topladığı bilgilerle yazması ve bu tür eserlerdeki dilin kişinin kendine has olmasını gerekli sayması, daha önce yazılanların kimler için telif edildiği konusunda bilgi vererek kendisinin bu eseri II. Selim için yazdığını ifade etmesi, şairlerin yanı sıra mârifet sahibi kişilerden de bahsedeceğini belirtmesi, tezkiresini tamamladığı sırada Kütahya'da bulunan Şehzade Selim'e gidip sunmayı düşünürken o esnada II. Selim'in tahta çıkması üzerine eserin başına onun adını kaydettiğini söylemesi, Latîfî'nin tezkiresinden farklı olması için düzenlemede ebced tertibini tercih etmesidir.

Tezkirede tanıtılan şair sayısı farklı nüshalara göre 360 ile 424 arasında değişmektedir. Âşık Çelebi'nin önce *Tevârih-i Şuarâ* adını verdiği, daha sonra *Meşâirü'ş-şuarâ* olarak adlandırdığı eser sa-

dece bir şairler tezkiresi değil dönemin sosyal hayatını, eğlence yerlerini, zevklerini, nükte anlayışını ortaya koyması bakımından da önemli bir kaynak niteliğindedir. Tanıdığı şairler hakkında orijinal ve ayrıntılı bilgiler veren müellifin nesirde ortaya koyduğu üslup da eserin değerini arttırmaktadır.

Âşık Çelebi devrin tanınmış şahsiyetlerinden Müeyyedzâde'nin torunu olması, Muhyiddin Fenârî ile olan yakınlığı ve babasının arkadaşlarıyla münasebeti sebebiyle birçok hususta emsallerine göre farklı bilgiler edinmiştir. Bundan dolayı eserde İstanbul'un o devirdeki sosyal hayatıyla edebî muhitleri hakkında zengin bilgiler bulmak mümkündür. Müellifin sahiplerini yakından tanıdığı konaklar, bahçeler, hamamlar, buralarda yapılan, çoğuna kendisinin de katıldığı toplantılar, özellikle şiir meclisleri tezkirede yer geldikçe anlatılmaktadır. İstanbul'da şair Zâtî'nin, Galata'da Rahikî'nin dükkânları, bedestendeki sahaf dükkânları, bazı tekeler, devlet büyüklerinin konakları şairlerin bir araya geldiği yerler olarak tasvir edilmektedir. Âşık Çelebi sadece Mahvî, Sun'î ve Şeydâ gibi genç şairlerle değil zamanın üstatlarıyla da tanışarak edebî bilgisini arttırdığı gibi onlar hakkında edindiği mâlûmatı da eserine aktarmıştır. Nitekim Zâtî ile olan dostluğu tezkiresinin geniş bilgi ve hatıralarla zenginleşmesine imkân sağlamıştır. Âşık Çelebi'nin Taşlıcalı Yahyâ ve özellikle Hayâlî Bey'le münasebetleri ve dostluğu ölümüne kadar sürdüğünden onlar hakkında verdiği bilgiler de çok kıymetlidir. Ayrıca eserin hemen her sayfasında yer alan âyetler, hadisler ve kelâmıkıbarlardan başlayarak atasözleri, deyimler, tasvirler, benzetmeler, hicivler, nükteler ve fıkralar ona ayrı bir değer katar. Müellifin hayatı üzerinde tesirleri olan kişiler yanında riyakârlık, iftira, kıskançlık ve düşmanlıklarıyla onun hayatında önemli rol oynayan bir kadı hakkında doldurduğu sayfalar eserin en canlı bölümlerini oluşturmaktadır. Kitap dili, üslubu, benzetmeler, nükte ve hicivler bakımından diğer şuarâ tezkireleri arasında ayrı bir yere sahiptir. Bazan söz konusu ettiği kişilerin şiirlerinden çok onların özel hayatına eğilmesi müellifin devrin insan tiplerini de tanıtmak istediğini düşündürmektedir.

Âşık Çelebi ömrünü bu bölgede geçirdiği için tezkirede yer alan şair ve müelliflerin büyük çoğunluğunu Rumeli vilâyetlerinden yetişenler oluşturmaktadır.

Meşâirü'ş-şuarâ'nın ilk sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 772)

Anadolu'da yetişenlerin adları ise pek azdır. Âşık Çelebi'nin özelliklerini vurgulayarak haklarında daha geniş bilgiler verdiği şairler Ferdî (vr. 188^a-192^a), Feridun Ağa (vr. 192^b-195^a), Fevrî Efendi (vr. 203^a-212^a), Gazâlî (vr. 291^a-298^b), Hayâlî Bey (vr. 270^b-277^a), Kadri Efendi (vr. 223^a-226^b), Lâmiî (vr. 108^b-111^a), Meâlî (vr. 111^b-117^a), Nihâlî (vr. 141^b-145^a) ve Rızâyî (vr. 234^a-237^a) gibi isimlerdir.

Meşâirü's-suarâ'nın önemli nüshaları şunlardır: 1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüsha (Yeniler, nr. 129). Müellif hattıyla olup 971 (1563-64) yılında kaleme alınan müsveddedir. Eser 976'da (1568) tamamlandığına göre bu nüsha tam değildir, fakat müellif hattıyla oluşu önemli arttırmaktadır. Hâfız-ı Şîrâzî ile başlayan nüshada eserin adı *Tezkiretü's-suarâ ve meşâirü'z-zurefâ* şeklinde kayıtlı olmakla beraber *Tevârîh-i Suarâ* olarak da geçer (vr. 35^a). 2. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki nüsha (Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1157, 205 varak). Müellif hattıyla 975'te (1567) tamamlanan ve müsvedde ile temiz arasında bir özellik taşıyan bu yazmada 423 şair tanıtılmaktadır. British Library'deki nüsha (Or., nr. 6434) bu veya bundan gelen başka bir nüshadan kopya edilmiş gibi görünmektedir. 3. British Library nüshası (Or., nr. 6434). 977'de (1569-70) istinsah edilen yazmada 424 şair bulunmaktadır. Mehmed b. Murad adlı bir kişinin istinsah ettiği bu kopya, faksimilesiyle birlikte Âşık Çelebi'nin hayatına ve eserlerine dair bir önsöz, nüsha farklarını veren notlar ve indeksle G. M. Meredith-Owens tarafından yayımlanmıştır (*Meşâ'irü's-suarâ or Tezkere of 'Âşık Çelebi*, London 1971). 4. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha (Âşır Efendi, nr. 268, 390 varak). 978'de (1570-71) istinsah edilen bu yazmada 417 şair yer almaktadır. 5. Millet Kütüphanesi'ndeki nüsha (Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 772). Şairlerin hayatı kısmında pek çok eksikliğe rastlanmakla birlikte Âşık Çelebi'nin kendi minyatürü dahil olmak üzere minyatürlü olması bakımından önemli sayılmaktadır. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*'nda Âşık Çelebi tezkiresinin yedi nüshası belirtilmekteyse de (s. 579-581) Meredith-Owens yaptığı neşirde eserin yirmi yedi nüshasını tesbit ettiğini bildirmektedir (s. XX-XXXII). Filiz Kılıç ise hazırladığı doktora tezinde eserin otuz nüshasını belirlemiş, bunlardan beşini esas alarak tez-

kirenin tenkitli metnini ortaya koymuştur (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Meşâirü's-suarâ: İnceleme-Tenkitli Metin (haz. Filiz Kılıç, doktora tezi, 1994), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; TCYK, s. 579-581; Karatay. *Türkçe Yazmalar*, I, 382; Tennur Koçgündüz. *Âşık Çelebi'nin Suarâ Tezkiresindeki Problemleri ve Üslup Özellikleri Üzerinde Bir Çalışma* (mezuniyet tezi, 1963), İÜ Türkiye Araştırma Merkezi, nr. T. 621; Ali Süreyya Beyzâdeoğlu. *Âşık Çelebi Tezkiresini Tedkik* (mezuniyet tezi, 1968), İÜ Türkiye Araştırma Merkezi, nr. T. 815; Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir 1983; Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhtitler*, İstanbul 1996, tür.yer.; Orhan Şaik Gökay. "Âşık Çelebi Tezkiresi", *TD*, sy. 30 (1976), s. 39-48; P. K. Kappert, "G. M. Meredith-Owens (ed.), *Meşâirü's-suarâ or Tezkere of 'Âşık Çelebi'*", *Bibliotheca Orientalis*, XXXII, Leiden 1975, s. 401-403; Günay Kut. "Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-suarâ*'da Söylediği Tarihler", *WZKM*, LXXVI (1986), s. 209-214; M. Fuad Köprülü, "Âşık Çelebi", *İA*, I, 698-701.

ORHAN ŞAİK GÖKAY

MEŞAKKAT

(المشقة)

Genelde dinî ve hukukî hükümlerin tabii uzantısı olan zorlukları, özelde yükümlülüğün kaldırılmasına veya hafifletilmesine sebep olan sıkıntıyı ifade eden bir fıkah terimi.

Sözlükte "yarmak, iki parçaya ayırmak" anlamındaki şakk masdarından türeyen meşakkat "zorluk, güçlük, darlık ve sıkıntı" demektir. Meşakkat yerine Arapça'da ayrıca harac, külfet, kürh, suûbet, usr ve cehd gibi yakın anlamlı kelimeler de kullanılmaktadır. Meşakkat, bir şey insana zorla yaptırılmak suretiyle hariçten gelirse kerh, insanın hoşlanmadığı halde bir şey yapmış olması sebebiyle kendi nefsin-den gelirse kürh adını alır (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "krh" md.). Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde meşakkatle aynı anlamda ve aynı kökten gelen şikk (kendini paralamak) kelimesi geçmektedir (en-Nahl 16/7). Hadislerde ise çeşitli isim ve fiil kalıplarında ve sözlük mânalarında kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "şkk" md.). Terim olarak meşakkat dinî ve hukukî hükümlerin içerdiği, bunların tabii uzantısı olan zorlukları da kapsamakla birlikte özelde yükümlülüklerin kaldırılmasına veya hafifletilmesine sebep olan ve normal şartlarda tahammül sınırını aşan sıkıntıyı ifade eder. Fıkah literatüründe genellikle harac ve zaruret kelimeleri-

nin meşakkat içeren durumları belirtmek üzere kullanıldığı, dolayısıyla meşakkatin bu terimlere göre daha kapsamlı olduğu görülür. Meşakkatle ruhsat arasında bir sebebiyet ilişkisi vardır, yani meşakkat bazı hallerde bir ruhsat sebebi oluşturur (bk. RUHSAT).

Dinin koyduğu hükümlerin insanlara meşakkat vermeyi hedeflemediğini belirten birçok âyet ve hadis bulunmaktadır. "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez" (el-Bakara 2/185); "O, dinde size zorluk verecek bir hüküm koymamıştır" (el-Hac 22/78; ayrıca bk. el-Mâide 5/6) meâlindeki âyetlerden ve Hz. Peygamber'in, "Din kolaylıktır" (Buhârî, "İmân", 29); "Ben kolaylaştırılmış Hanîflik'le gönderildim" (*Müşned*, V, 266; VI, 116, 233) meâlindeki hadislerinden, yine onun iki şey arasında muhayyer bırakıldığında günah olmadıkça kolay olanı tercih ettiği şeklindeki rivayetlerden (Buhârî, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâ'il", 77), bunların yanı sıra Kur'an'da ve Sünnet'te yer alan pek çok ruhsat hükmünden, özellikle geçmiş ümmetler için geçerli olan bazı zor hükümlerin bu ümmetten kaldırıldığını bildiren âyetlerden (el-Bakara 2/286; el-A'râf 7/157) bu husus açıkça anlaşılmaktadır. Öte yandan dinen tavsiye edilmekle beraber kesin bir şekilde yapılması istenmeyen fiiller hakkında Hz. Peygamber'in yaptığı bazı açıklamalarda bunların kesin birer vecibe kılınmamasının insanlara meşakkat vereceği gerekçesine dayandığı belirtilmiştir (örnekler için bk. Buhârî, "Temennî", 9; Müslim, "Tahâret", 42, "Mesâcid", 219, 225). Yine Resûl-i Ekrem'in namaz kıldırma ve vaaz verme sürelerini ayarlarken cemaatin, askerî harekâta dair görevlendirme yaparken askerin durumunu dikkate aldığına dair rivayetlerdeki ifadeler (Buhârî, "İmân", 26, "İlim", 12, "Ezân", 65, 163; Müslim, "Münâfikîn", 82-83), onun başkalarını ilgilendiren olaylarda takdir yetkisini kullanırken meşakkat kriterine önem verdiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'i örnek alan sahâbiler de onun kolaylaştırıp güçlük çıkarmama tavrını sürdürmüşlerdir (Buhârî, "Amel fi's-salât", 11). Âlimler arasında İslâm dininde insanları sıkıntıya sokma hedefi taşıyan hükümlerin mevcut olmadığı yönünde icmâ oluşmuştur. Fakat meşakkatin kaldırılması (ref'u'l-harac) ilkesi şer'î hükümlerin bazı sıkıntılar içermediği anlamına gelmemektedir. Aksine bütün dinî-hukukî yükümlülüklerin bir tür meşakkat ihtiyâ etmesi kaçınılmazdır. Nitekim